

Ключові слова: масова література, історичний детектив, кінематографічність, водевіль.

Аннотация

В статье рассматривается новый роман современного украинского писателя Ирен Роздобудько “Двойная игра в четыре руки”. Проанализирована жанровая разновидность исторического детектива, элементы стиля ретро, кинематографичность и театральность произведения (влияние водевиля).

Ключевые слова: массовая литература, исторический детектив, кинематографичность, водевиль.

Summary

The article deals with the new novel by contemporary Ukrainian writer Irene Rozdobudko “Double Game in Four Hands”. Genre modification of historical mystery, retro style elements, cinematic and theatrical components (the influence of vaudeville) are analyzed.

Keywords: popular fiction, historical mystery, cinematic elements, vaudeville.

УДК 821.161.2.31.09

Єгорова Ю. М.,
кандидат філологічних наук,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ФАНТАСТИКА В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ: ЕВОЛЮЦІЯ ЖАНРУ

Поєднання фентезі, наукової та сакральної фантастики в літературі і літературознавстві не є надуманою компаративної проблемою і має особливий культурологічний статус. З одного боку, вони займають важливе місце в масовій літературі, викликаючи інтерес читацької аудиторії. З іншого – довгий час вони сприймалися як свого роду “маргінальні”, і їх системне наукове осмислення почалося тільки в другій половині ХХ століття. Свій внесок у вивчення цієї проблеми на рубежі ХХ–ХХІ століття зробили російські та українські вчені Д. Володіхін, М. Галина, С. Зєнкін, Ю. Кагарлицький, В. Каплан, В. Карацупа, С. Кізюков, І. Москвін, О. Стужук. **Актуальність** статті полягає в необхідності компаративного розгляду жанрів наукової фантастики, фентезі та специфічних особливостей сакральної фантастики в епоху постмодерну. **Метою** статті є аналіз визначальних генетичних кодів раніше згаданих жанрів.

З аналізу робіт дослідників виразно вимальовуються кілька векторів, які визначають особливості жанрової варіативності фантастики. Жанр “Science Fiction”, засновником якого був Ж. Верн, виник у другій половині ХІХ століття. Вперше цей термін (його більш відомий варіант – наукова фантастика) був запропонований англійським есеїстом В. Вілсоном у 1851 році. Засновниками науково-фантастичного жанру в Україні були В. Винниченко і Ю. Смолич.

Теоретичну цінність, на наш погляд, представляють роботи В. Карацупи, який займається проблемами дослідження виникнення фантастичної літератури, стверджує, що “в Україні жанр фантастики почав інтенсивно зароджуватися в 20-х роках ХХ століття. Українські письменники В. Винниченко, Д. Бузько, М. Трублаїні, Ю. Смолич, М. Дашкієв, В. Бережний, В. Владко, О. Бердник змогли

розкрити мільйонам читачів нові світоглядні горизонти. На думку дослідника, незважаючи на досягнення попередників, молоде покоління українських письменників-фантастів вже діяло розкутіше” [8, 55].

У середині ХХ століття, враховуючи великий масив різномірних творів і формування масової літератури як феномена, що має свою власну жанрову диференціацію, виникла необхідність класифікації жанру художньої фантастики. Дослідники застосовують такі наукові поняття як “фантастична література”, “наукова фантастика”, “фентезі”, “наукове фентезі”, “соціально-утопічна фантастика”, де в результаті впровадження різних критеріїв класифікації змішані жанри, піджанри, жанрові різновиди. Отже, спроби генеалогічного структурування охоплюють і власне фантастику – ту, де фантастичний образ, фантастичне припущення одночасно є формою і змістом художнього твору. Ю. Кагарлицький, досліджуючи фантастичний жанр в процесі еволюції, починаючи від міфології і зупиняючись на фантастичній літературі першої половини ХХ століття, виділяє наукову фантастику [6, 208]. Наприкінці ХХ століття колишні теорії поступово відступали під натиском змін, що відбувалися у фантастиці. Так з’явилися розширені концепції фантастики, які представлені у дослідженнях В. Беренкової, О. Яковенко, О. Стужук та ін. На їх думку в поняття “фантастика” включені не тільки власне “наукова фантастика”, тобто твори, близькі до зразків жюльвернівського та уеллсівського виробництва, а й тексти, пов’язані з “хоррором” (літературою жахів), містика та фентезі (чарівна, магічна фантастика).

Цілий ряд напрямків з “нефантастичної” літератури так чи інакше знайшов про-фантастичне звучання, запозичивши антураж фантастики. Романтична література, літературна казка (Є. Шварц), фантазмагорія (О. Грін), езотеричний роман (П. Коельо, В. Пелєвін), безліч текстів, що лежать в традиції постмодернізму (М. Фаулз), визнаються в середовищі фантастів “своїми” або “майже своїми”, і на них поширюється вплив одночасно літератури основного потоку і фантастики. Зараз одну з провідних позицій у сучасній фантастичній літературі зайняв жанр фентезі – вид фантастичної літератури, заснований на використанні міфологічних і казкових мотивів. У сучасному вигляді цей жанр сформувався на початку ХХ століття. Тексти фентезі нагадують історико-пригодницький роман, дія якого відбувається у вигаданому світі, близькому до реального Середньовіччя, герої якого зустрічаються з надприродними явищами і істотами. Найчастіше фентезі побудовано на основі архетипних сюжетів.

Сучасні дослідники стверджують, що жанри наукової фантастики та фентезі розвивалися паралельно, часом в чомусь перетинаючись. Історія цих жанрів почалася набагато раніше, ніж з’явилися їх дефініції та назви. З обґрунтуванням поняття наукова фантастика вчені вже досягли певних результатів, а з дослідженням жанру фентезі справа йде інакше, оскільки немає єдиного тлумачення цього жанру. На думку В. Беренкової, фентезі є адетермінованою моделлю дійсності, текстом казкового типу, ігровий фантастикою [1, 92]. О. Яковенко стверджує, що фентезі, на відміну від матеріалістичної наукової фантастики описує світобудову з позицій об’єктивного ідеалізму [12, 152]. Вступаючи в полеміку з О. Стужук, яка відносить

фентезі до “ненаукової фантастики”, на противагу науковій, об’єднуючи таким чином, в одному визначенні різні жанри і напрямки [11, 16], ми розглядаємо під фентезі такі епічні літературні твори, які об’єднують всі зазначені вище ознаки.

Як би там не було, зараз жанр фентезі розглядається як самостійний тип фантастичної літератури, в якому надзвичайні події не мотивуються зовсім – або їх мотивація винесена за межі тексту: автор апелює до стародавніх міфологічних (і ширше архетипних) структур, образів, категорій свідомості. У подібного роду творах читач зустрічається з надприродним і непізнаним, загадковим і жахливим, чарівним і дивним. Глибина проблематики для подібної літератури не важлива, достатньо, щоб ірреальний світ, в якому діє герой, був діаметрально протилежним. Для створення (і романтизації) у вигаданому всесвіті письменники найчастіше використовують реалії європейського Середньовіччя, але в принципі не хештуючи нічим – до раціонально-фантастичних гіпотез про множинність світів і паралельних просторів. Д. Володіхін, твори даного роду, щоб відрізнити від широкого розуміння терміна називає “героїчним фентезі” або “фентезі меча і магії (чаклунства)” [2, 117].

На нашу думку, розвиток жанрів на початку XXI століття призводить до руйнування звичних для фантастичної літератури понять “фентезі” і “наукова фантастика”. Вчені розробили чимало теорій, які так чи інакше закріплювали за цими видами фантастики певні межі. Але для масового читача все було зрозуміло за антуражем: фентезі – це там, де чаклунство, мечі та ельфи; наукова фантастика – це там, де роботи, зорельоти, бластери. Дослідники навіть не помітили, як поступово з’явилася “sacral fiction”, тобто “сакральна фантастика”, яка використовує як звичний антураж наукової фантастики, так і її елементи, а то і об’єднує їх в одне ціле.

Проблему сакрального зараз розробляють різні наукові та ненаукові дискурси. Сучасні концепції сакрального настільки різноманітні, що надають і засоби для такої де-конструкції.

На думку “сакрал-фантастів”, реальний світ слід розглядати як поле боротьби якихось вищих сил, в якому людина або виявляється бездумним знаряддям, або, несподівано, шляхом стрімкого прозріння, усвідомивши ситуацію, стає на бік однієї з воюючих сторін (Бога або диявола, відповідно). Словосполучення “сакральна фантастика” сучасному освіченому читачеві може здатися оксюмороном. І тим не менше цей термін, запропонований Д. Володіхіним, позначає фантастичні твори, в яких герої відчують безпосереднє втручання потойбічного світу у справи людей. Про правомірність існування саме такого жанру зараз сперечаються як критики так і літературознавці. XX століття породило полеміку з приводу більш точного визначення “сакральної фантастики”. Пропонувалися, зокрема, терміни “теоцентрична література”, “християнський реалізм”. Зокрема, В. Каплан [6, 256] пропонує в якості синонімів такі терміни, як “теоцентрична фантастика” або “містичний трилер”, М. Галина [3, 183] говорить про теософську фантастику, а С. Кізюков [9, 7] наполягає на тому, що перед нами інтелектуальний неоромантизм, замаскований під фантастику. І все ж термін “сакральна фантастика” в даний час є найбільш усталеним. Хоча й намітилося розмежування “сакральних фантастів” на тих, хто приймає головним чином християнську містику, і тих, кого більше

цікавлять інші містичні традиції (і навіть самостійно винайдені). Основоположник жанру “сакральної фантастики” Д. Володіхін стверджує, що для неї характерна впевненість автора в існуванні надприродних сил та їх постійному втручанні в життя нашого світу, боротьба, яка відбувається між ними, вимагає участі людей, і людина може так чи інакше вибрати своє місце у протистоянні. Це означає не тільки “вибір віри”, але також вибір моральний, вибір способу життя і дій. На його думку, фантастичне припущення приймає вид дива, яке неможливо пояснити з точки зору науки чи раціональної філософії, з іншого боку, традиційний фентезійний магізм також дуже далекий від сакральної фантастики. У православному розумінні ніякої рівності двох сторін – добра і зла – бути не може. Тим більше, ніякої рівноваги [2, 104].

Поділяємо думку І. Москвіна, який під “сакральною фантастикою” пропонує розуміти літературу, де потойбічне – не просто алегорія або фон, а основа авторського світогляду. Він стверджує, що на відміну від фентезі, в “сакральній фантастиці” таємниця, диво, містика не примат, а предмет художнього дослідження [10, 384]. Нині, як стверджує С. Зенкін, роль ведучої ідеологічної основи “сакральної фантастики” має християнська ортодоксія [5, 139]. Як би там не було, класифікація, запропонована Д. Володіхіним, яка представляє собою своєрідну бінарну опозицію “Фаворську” (тобто християнську) і “строкату” (тобто засновану на інших, ніж християнство, релігійних заповідях) займає особливе місце в літературознавстві ХХІ століття. Отже, на сьогодні, “сакральна фантастика” – важливий сегмент фантастики і метафізичної прози. Хоча не кожен з письменників, що належить до цього напрямку, поділяє глибоке переконання деміурга і пропагандиста, який ввів цей термін у науковий обіг.

Значення “сакральної фантастики” в епоху постмодерну дуже велике, тому що вона дозволяє подолати багато застарілих національних комплексів. Загальновідомо, що опозиція щодо двох головних парадигм ХХ століття – “реалізму” і “моралізаторства” – призвела до того, що після їх де-канонізації з’явився новий жанр, що їх радикально заперечує. Виявилось, що це – єдність “філологічного роману” і “чистого абсурду”, помножені на “масову літературу” (як відповідь на “моралізаторство”). На жаль, саме така література зараз вважається класичною і займає місце так званого “мейнстріму”. Однак тепер, коли інтерес до белетристики починає стрімко рости, до літературного процесу приєднуються традиційні й звичні для української свідомості напрямки, і, зокрема, інтелектуальний неоромантизм (що, власне, і становить основу “сакральної фантастики”).

Звертає на себе увагу той факт, що сакральна фантастика виникла нещодавно в Україні, однак традиції сакральної (духовної, містико-теософської) прози в українській літературі давні й усталені. “Сакрал-фантасти” з учнівською старанністю намагаються у своїх текстах відповідати “ідеї”, але від багаторазового згадки слова “Бог” з великої літери і містичних закономірностей в долях героїв текст, більш сакральним не стає.

Отже, дослідивши погляди вчених на фентезі, наукову і сакральну фантастику в епоху постмодерну, нами встановлено, що відбулась певна еволюція

жанру фантастики, адже, на відміну від канонізованих в літературознавстві жанрів, жанр сакральної фантастики – це історико-культурний феномен, який є перспективним напрямком постмодерної літератури та об'єктом нашого подальшого дослідження.

Література

1. Беренкова В. М. Жанр фэнтэзи как объект лингвистического исследования / В. М. Беренкова // Вестник Адыгейского гос. ун-та. Серия 2 : филология и искусствоведение. – 2009. – № 4. – С. 91–93.
2. Володихин Д. Сакральная фантастика : [сб. фантастических повестей] / Д. Володихин. – М. : ЗАО “Мануфактура”, 2000. – 521 с.
3. Галина М. Прикладная теология, или в напрасном ожидании Чуда: о теософской фантастике: на примере книг Дяченко М., Дяченко С. “Пандем” и Лукьяненко С. “Спектр” / М. Галина // Реальность фантастики. – 2003. – № 1. – С. 181–184.
4. Гуревич Г. Беседы о научной фантастике : [кн. для учащихся] / Г. Гуревич. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
5. Зенкин С. Литературные жанры / С. Зенкин // Введение в литературоведение: теория литературы. – М. : РГГУ, 2000. – С. 26–35.
6. Кагарлицкий Ю. Что такое фантастика? / Ю. Кагарлицкий. – М. : Худ. лит-ра, 1974. – 352 с.
7. Каплан В. В поисках чуда: о фантастике религиозно-христианской тематики / В. Каплан, М. Галина // Если. – 2003. – № 6. – С. 252–258.
8. Карацупа В., Левченко О. Минувле української фантастики / В. Карацупа, О. Левченко // УФО. – 2009. – № 1. – С. 52–58.
9. Кизюков С. Сакральная фантастика постепенно открывает лицо : [рецензия на сборник “Сакральная фантастика-2”] / С. Кизюков. – М. : НЛО. – 2001. – С. 7.
10. Москвин И. Сакральная фантастика / И. Москвин. – М. : Знамя, 2005. – № 1. – С. 225–228.
11. Стужук О. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.01.06 “Теорія літератури” / О. І. Стужук. – К., 2006. – 21 с.
12. Яковенко О. К. Жанровые особенности фэнтэзи (на основе анализа словарных дефиниций фэнтэзи и научной фантастики) / О. К. Яковенко // Вестник Иркутского гос. лингвистического ун-та. – 2008. – № 1. – С. 140–167.

Анотація

У статті досліджуються основні тенденції розвитку жанрових моделей наукової та сакральної фантастики в епоху постмодерну, аналізуються просторові зв'язки між ними та жанром фентезі, що дозволяє презентувати додаткові студії постмодерної літератури. Робиться спроба пояснити причини еволюції та з'ясувати резонанс названих жанрів, ставиться акцент на особливій значущості сакральної теми у фантастиці та появі нового жанру.

Ключові слова: “сакральна фантастика”, фентезі, жанр, хоррор, фантасмагорія, архетипіка.

Аннотация

В статье исследуются основные тенденции развития жанровых моделей научной и сакральной фантастики в эпоху постмодерна, анализируются пространственные связи между ними и жанром фэнтэзи, что позволяет представить дополнительные студии постмодернистской литературы. Делается попытка объяснить причины особой популярности названных жанров, акцентируется внимание на значимости сакральной темы в фантастике и появлении нового жанра.

Ключевые слова: “сакральная фантастика”, фэнтэзи, жанр, хоррор, фантасмагория, архетипика.

Summary

The article deals with the main trends of scientific models of genre fiction and sacred in postmodern epochs, analyzes the spatial relationships between them and the fantasy genre, which

allows you to submit additional studio postmodern literature. An attempt to explain the reasons for the popularity of these particular genres, put special emphasis on the importance of sacred themes in fiction and the emergence of a new genre.

Keywords: “sacred fiction”, fantasy, genre, horror, phantasmagoria, arhetypika.

УДК 821.161.2–343.09“19”

Кизилова В. В.,
кандидат філологічних наук,
Державний заклад “Луганський
національний університет імені Тараса Шевченка”
(Старобільськ)

ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ РІЗДВЯНОЇ КАЗКИ В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ: ПОЛІФОНІЯ КАТЕГОРІЇ ДИВА

Казка є найбільш популярним і найбільш поширеним жанром у колі дитячого читання. Особливий потяг дітей до неї Маргарита Славова пояснила в ракурсі психофізіологічних особливостей: фантастичний світ є привілейованим світом попередніх конкретизацій відчуттів страху, надії, щастя й нещастя, таємничого, дивного; світом, у якому представлені герої й ситуації, здатні дати поштовх процесам ідентифікації; стимулятором розвитку уяви дітей. Фантастичне як спосіб пізнання світу спирається на ірраціональне й ігрове, що наближає його до дитячого світосприйняття і способу мислення [5, 80–81].

Бурхлива еволюція літературної казки активно розпочалася в ХІХ ст. й продовжується донині. Варто наголосити на активному студіюванні цього жанру художньої словесності в останні десятиліття (Оксана Гарачковська, Ольга Горбонос, Людмила Дереза, Галина Сабат, Наталя Тихолоз, Оксана Цалапова та ін.). З-поміж поширених у нійтем осібне місце посідає новорічно-різдвяна, що на сьогодні ще недостатньо осмислена дослідниками. Новорічні свята – найбільш улюблені родинні свята з особливою атмосферою радості, щирості, сподівання й очікування дива; діти беруть у них активну участь. Світова традиція налічує велику кількість новорічно-різдвяних сюжетів, побудованих за принципом “чудесної оповіді”: “Дівчина із сірниками” Г. К. Андерсена, “Синій птах” М. Метерлінка, “Лускунчик і мишачий король” Е. Т. А. Гофмана та ін. В українській літературі до новорічно-різдвяної теми зверталися І. Франко (“Суд Святого Николая”, “Святовечірня казка”), Марко Черемшина (“Сльоза”), Олена Пчілка (“Сосонка”, “Чад”, “Маскарад”, “В яслах”, “Збентежена вечеря”), М. Коцюбинський (“Ялинка”), І. Нечуй-Левицький (“Попались!”) та ін. Події в таких казках відбуваються напередодні Різдва, Нового року, а, отже, важливою їх рисою є релігійність, віра у відновлення справедливості в земному світоустрої, панування гармонії й добра. Фантастика, диво як домінуючі особливості казкового жанру здебільшого увиразнюють буденність, похмурі картини реальної дійсності. “Передсвятковий час (напередодні Різдва, Святвечір), – слушно відзначає Н. Тичина, – утримує досить-таки визначені характеристики і можливості (вони виходять ще з народних уявлень): це період тимчасової переваги на землі темних сил, на зміну яким у момент настання свята світу повертається гармонія” [7, 381].